רבקה אמנו – אֵם האמהוֹת

הר׳ ייצ גרינברג ygreenberg@hadar.org

פרשת תולדות תשפ"א

הפרשנות הקונבנציונלית רואה בשרה אמנו את האם הגדולה של העם היהודי, זו שהשיקה את שרשרת הברית בשותפות מלאה עם אברהם.[1] ההיסטוריה היהודית הכתירה את רחל לסמל המסירות האמהית – אישה המתייסרת על סבלות בניה בגלות ודוחקת באלוהים להשיב את בניה לגבולם.[2] אך פרשת השבוע שלנו טוענת כי רבקה היא למעשה האם המשמעותית מכולן, כשהיא נוקטת מעשה אמיץ שנועד להבטיח כי הברית תועבר לידי היורש הראוי ובכך משנה לנצח את מסלולי ההיסטוריה והדת היהודית.

רבקה מסתמנת כאישיות מיוחדת כבר כשהיא מפגינה אהדה וטוב לב כלפי עבד אברהם וגמליו. בהמשך היא מגלה תכונות של אומץ ואפילו הרפתקנות כשהיא מציעה מיד לעבור לארץ רחוקה ולהינשא לאדם זר גם כאשר בני משפחתה מייעצים לה לא לנהוג בפזיזות ולהקדיש לכך עוד מחשבה. בארץ כנען רבקה עוברת תהליך של התבגרות במשך תקופת העקרות הארוכה. אבל היא מתמידה בנסיון להרות עד שהיא מצליחה. התורה אינה מתארת את תחושותיה בפרק הזמן הזה, אך אם נלמד גזירה שווה מנסיונה של רחל, שעברה חוויה דומה אף כי קצרה יותר. היא אמרה ליעקב: "הָבָה לִי בָנִים וְאִם אַיִן מֵתָה אָנֹכִי" (בראשית ל, 1) ניתן לנחש כמה משוכות של לחץ, תסכול ופגיעה בדימוי העצמי היה עליה לצלוח. כשהיא כבר הרה ומתרחשת בקרבה מהומה פנים-רחמית היא לא נשארת פסיבית אלא פונה מיוזמתה לאלוהים בחיפושה אחר משמעות והנחיות (בראשית כ"ה, 22-23).

כשהתאומים עשיו ויעקב מתבגרים, יצחק שם עיניו בעשיו כיורשו, אולי משום שהמסורת מאז ומעולם קובעת את הבכור ליורש הנבחר. ייתכן שמניעיו הרגשיים של יצחק קשורים לזכרון הטראומטי של העקדה - אולי במבט לאחור הוא מצטער על הפסיביות שגילה ולכן מוצא את עצמו נמשך לתכונות של בנו הבכור - הצייד חם המזג, פעיל ואסרטיבי מאחיו הצעיר הביישן והמסוגר שמעדיף לשכון באוהליו. אפשר שיצחק ראה בעיני רוחו את עשיו מתעמת עם הפלשתים הסותמים את בארות המים שחפר אביו אברהם (בראשית כ"ו, 18). נושא הברית צריך להיות מוכן למלחמה בעולם מנוכר. יצחק לא מאמין שיש ביעקב את הבעירה הפנימית הנחוצה להתמודדות עם רועי גרר שלא מפסיקים לריב עם רועי יצחק ולטעון לבעלות על בארותיהם (בראשית כ"ו, 20-21). כמו יעקב, גם יצחק היה אדם ביישן ומסוגר, קרוב מאוד לאימו ונהנה מהגנתה התמידית (בראשית כ"ד, 67). ולכן עשיו הוא כל מה שהוא לא (ואולי היה רוצה להיות): אדם יהיר בעל מזג לעומתי שמסוגל לקטול חיות גדולות ואויבים אנושיים גם יחד.

נקודת המבט של רבקה היא שונה לחלוטין. התרבות הארמית שהיא כור מחצבתה מספקת לה פרספקטיבה לזיהוי ההבדלים המשמעותיים בין האמונה והמחויבות של בית הברית לבין אמונות אחרות. רבקה מבינה שמבלי להפחית מן המורשת הגנטית, הברית עצמה מדגישה את חשיבותן של דאגה לזולת, בחירה חופשית, התחייבות והיכולת לעמוד בדרישות הברית כאיכויות שוות משקל בבחירת המנהיג.ה הראוי.ה.

רבקה מבלה עם הבנים יותר מיצחק ומכירה אותם טוב יותר. היא קולטת שעשיו הוא אמנם אסרטיבי אבל גם לא מאוד יציב והיא מזהה אצלו תכונות של אימפולסיביות וקלות דעת עוד לפני שהן יוצאות החוצה. בסוף יום ציד ארוך, עשיו תשוש וחסר סבלנות ומוכן לוותר על הבכורה תמורת קערת מרק שתספק את צרכיו באופן מיידי (בראשית כ"ה, 29-34). רבקה מבחינה במזג החם והזועם של עשיו הרוחש מתחת לפני השטח ומתפרץ בהמשך כשהוא נשבע להרוג את יעקב על גזל הברכה. היא רואה שהבעלות על הבכורה מובנת מאליה לעשיו ושאינו מקדיש מחשבה למשמעותה ויעדיה, אך יעקב לעומתו משתוקק אליה והוגה באל וביעדי הברית (בראשית כ"ז, 20). יעקב עט על ההזדמנות לרכוש את הבכורה מעשיו – חצי ברצינות חצי בצחוק, ורבקה מפנימה את המסר: ליעקב אכפת מהבכורה, בעוד שעשיו בז לזכות ראשונים עד שהוא מוכן למכור אותה תמורת נזיד עדשים.

רבקה רואה מבעד לאופי המבויש והכנוע של יעקב ומזהה את שדרת הברזל באישיותו, זו שתאפשר לו בהמשך להתמודד עם לבן, אחיה הערמומי והנצלן שינסה לרמות אותו פעם אחר פעם. היא יודעת שיצליח להכניע את לבן ואנשיו בסיוע האל המלווה אותו תמיד, במצב בו יש עליו איום, וחרף נחיתותו המספרית והצבאית. ומעל הכל, בתבונתה הפסיכולוגית המעמיקה, היא רואה את פוטנציאל הגדילה של יעקב ומרגישה שבעומק לבו של "יעקב הרמאי"[3] שעושה הכל כדי להימנע מעימות, ממתין בסבלנות שומר הברית הבוגר יותר, ישראל, שמסוגל להילחם עם אלוהים ואדם בשם ערכיו ומחוייבותיו (בראשית ל"ח, 28).

וראו זה פלא! למרות נקודות המבט השונות כל כך אודות בניה, רבקה מתייחסת לשניהם באופן שווה. גם ברגע האמת, כשהיא שולחת את יעקב לקבל את הברכה של עשיו, היא ממשיכה לדאוג לשניהם. בניגוד אליה, האבא העתידי יעקב משדר לבניו את העדפתו ליוסף, הבן של רחל אהובתו שנלקחה ממנו בטרם עת. מסירותה של רבקה לשני הבנים כל כך גדולה עד שעשיו מסוגל להשאיר בביתה את בגדי החג שלו, ואלה ישמשו אותה כדי להוציא לפועל את המזימה להעברת הברכה ליצחק.

רבקה יודעת בחוש פנימי שיעקב הוא היורש האמיתי, וכשהיא שומעת את יצחק מורה לעשיו להכין לו מטעמים לקראת מעמד הברכה, היא נוטלת לידיה את המושכות ומתמרנת אותן למסלול שבסופו יוכתר יעקב ליורש. היא יודעת היטב מה עליה לעשות, גם אם הדבר כרוך בהונאה. בעיני רוחה היא מצליחה לראות את הברית נישאת בגאון על ידי יעקב על פני שנים ארוכות של צער וקושי, ועוברת ממנו לילדיו. אך היא צופה שבידי עשיו הברית תדעך, תהפוך לתרבות של כנופיות אשר חיות על חרבן או תתפוגג מעצמה בתהליך ההתבוללות בשבטי כנען וישמעאל עד שתגיע לקצה דרכה בהר שעיר.[4]

רבקה לוקחת את העניינים לידיה ודוחקת ביעקב לפעול. היא דוחה את חששו של יעקב והחרדה מפני תגובת אביו כשיגלה את דבר התרמית. היא מכירה את יצחק. היא יודעת שהוא יחוש את תדרי ההשפעה של ברכתו ליעקב על אלוהים ואדם. היא יודעת שבסופו של דבר יצחק יתגבר על הלם התרמית והמניפולציה שנעשתה בו ויכיר ביורש הראוי. היא מונעת מכוח הנבואה ומשוכנעת שיצחק יפעל איתה להציל את יעקב ולשלוח אותו לפדן ארם לשאת אישה ולהתחיל את חיי גורלו החדשים. כך קובעת רבקה ה"גרה", הזרה, החדשה – את עתיד הברית ואת מסלולה עד קץ הדורות.

בכך מכוננת רבקה את עצמה כאם האמהות.

אך עוד נותרה שאלה בלתי פתורה. מדוע רבקה לא שיתפה את יצחק מוקדם יותר? למה לא פתחה בפניו עוד קודם את ההבדלים שהיא מזהה בין האחים ומי מהם ראוי לדעתה לרשת את הברית? נדמה שרבקה זכתה לסטטוס שוויוני יותר בזוגיות מהאמהות האחרות. בניגוד לשאר האמהות שחיו במשפחות פוליגמיות, יצחק לא לקח לו אישה נוספת. פוליגמיה לכשעצמה יוצרת תרבות משפחתית שבה גם אם האישה זוכה ליחס טוב, עדיין היא במהותה מצויה בדרגה נמוכה יותר. מדוע אם כן, לא ניגשה רבקה אל יצחק ממקום שוויוני כדי לשאת ולתת עד שיגיעו להכרעה משותפת? לו עשתה זאת לפני שנים, אולי עשיו היה מעכל את מעמדו החדש ומתפשר בנועם על ברכה אחרת. אולי ניתן היה לחסוך את מעשה הרמייה ביצחק. אולי אפשר היה למנוע שנים של גלות וחרדה וקשרי משפחה הרוסים.

התשובה היא שרבקה ניסתה להעביר את המסר באלף שיחות פרטיות ורגעים משפחתיים והיא האמינה בלב שלם שיצחק עתיד להכיר באמת גם בזכות אותם מפגשים, שנטעו בהם זרעי הכרתו בצדקתה. צריך לזכור שרבקה עדיין מתנהלת בתוך חברה פטריארכלית – תרבות שבה גברים מקבלים את ההחלטות הגדולות ומורשת העדפת הבכור מושלת בכיפה. יצחק האזין לה אך לא לגמרי שמע אותה, כך שרבקה – כמו הרבה נשים חשובות במקרא – פעלה במסגרת המוסכמות המקובלות והכוחות השולטים. כמוה פעלו גם מרים, ובתקופת דוד המלך אביגיל ובת שבע. הן תמרנו וסימנו והתעקשו והשתחוו והשיגו את שלהן בלי להתעמת עם הרשויות ובלי לנסות להפיל אותן. הן גם פרצו גבולות אך עשו זאת בתבונה, מתוך ראייה לעתיד ותכנון אסטרטגי, ובשום אופן לא בערעור ישיר על המודל הקיים, במקרה שלהן - הפטריארכיה.[5]

וכך אני מבין את דרך הברית. המסורת קבעה את היעדים העליונים: שוויון בין בני האדם ללא הבדלי מגדר, שיחה פתוחה ומשא ומתן חופשי בין שווים. אך גם היא עדיין כפותה בכבלי התרבויות בני זמנם. אם פטריארכיה היא התרבות הדומיננטית, כפי שהייתה בוודאי במזרח העתיק ולאורך רוב הדורות, עלינו להיות מוכנים לכך שמרכיבי התרבות המקומית יחלחלו למערכת, גם אם אינם עולים בקנה אחד עם ערכי התורה המוחלטים.

יש שהתורה מאשרת התנהגות פחות ראויה אם היא הרע במיעוטו באותו זמן. בעתיד, יחקרו הדורות החדשים את המרכיבים התרבותיים ויוכלו לברור את הזמני מהעל-זמני. יעילותו של המערך ההלכתי והשגת היעדים הסופיים תלויים בתהליך ההשתנות ובפעולת תיקון מתמדת שלא תחדל עד שתגיע לשלב האחרון. והיות שאנו

חיים בתקופה שבה המבנה הפטריארכלי מתחיל סוף סוף להתערער, עכשיו יותר מתמיד אפשר להעלות על הדעת מציאות שבה המנהיגות היהודית על תפקידיה השונים תהיה פתוחה ונגישה לכולם ללא הבדלי מגדר.

אך כמו בכל תחום של שינוי חברתי, אני מאמין שעד שנגיע לשלב הסופי, הברית נשענת על אנשים כמו רבקה שמזהים את האפשרויות הטובות יותר ומעמידים את עצמם בקו האש כדי להעלותן על סדר היום; שעובדים מתוך מערך הברית למען עולם עתידי מתוקן ולא נוטשים אותו בשל ליקוייו. כפי שמדגימה פרשת השבוע, לעתים קרובות ההתאמות הנדרשות עולות באובדן או במחיר, אך כשהן עושות את עבודתן, דרך הברית היא הדרך הארוכה/הקצרה משום שאינה ממוטטת את המורשת אלא משכללת אותה על מנת להביאנו לעולם טוב יותר.

---

[1] ר' דבריי על פרשת לך לך: הפלורליזם של הבריתות

[2] לדוג': ירמיהו ל"א, 15 וכו'

[3] trickster

[4] ר' בראשית כ"ו, 34; כ"ח, 9; ל"ו, 8.

[5] על מרים ר' שמות ט"ו, 20-21; במדבר י"ב. על אביגיל ר' שמואל א', כ"ה. על בת שבע ר' מלכים א', א.